

Mélyebb kérdésről van szó, mint hogy mi a helyzet a bolognai rendszerrel, miért van olyan sok egyetem Magyarországon, miért nincsenek a magyar egyetemek a nemzetközileg előkelő helyen jegyzett intézmények között, miért tűri el a rendszer, hogy az oktatók továbbra is több egyetemen oktassanak párhuzamosan, hogy miért van hibrid tudományos előmeneteli rendszerünk. Az igazi

kérdés, hogy mit jelent ma az egyetem eszméje, ez ugyanis minden további válasz kiindulópontja.

Észre kell venni, hogy a közelmúlt tudomány- és oktatáspolitikai hívószavai már nem igazítanak el, sőt mindig is az egyetem eszméje ellen hatottak. A „tudásalapú társadalom”, „a piacképes diploma” és más hasonló jelzők olyan időszakban és gondolkodásmódban születtek meg, amelyek a korlátlan fejlődésben és a szakmai kérdések mindenhatóságában hittek. Sokan úgy vélték, az egyetemnek az a feladata, hogy a jelszavak jegyében működjön, önképét alá kell rendelnie a külső hatásoknak, nem az egyetem eszméjének, hanem különböző – politikai, társadalmi, vállalkozói – igényeknek, elvárásoknak kell megfelelnie. Ha az egyetem nem az egyetem eszméje alapján szervezi meg önmagát, nem azt követi, akkor előbb vagy utóbb válságba jut.

De mi az egyetem eszméje? Kultúránkban kezdettől fogva egyet jelentett: szabad ember nevelését. Kultúránkban a tudás és a morál eredetileg összetartozó fogalmak; a tudás, a tudomány pedig az egész megértésére irányult. A gondolkodás különbségek megállapításán alapszik, amit vitákon keresztül tudatosítunk. A mai egyetem eszméje azonban behódol külső szempontoknak, a tudást a moráltól elválasztva szemléli, az egész megértése a tudás növelésének akadályaként bélyegződik meg, a gondolkodás pedig leegyszerűsödött a tudás alkalmazásának belátására. Mindebből az következik, hogy az egyetem eszméje jó ideje nem szabad embereket szándékozik nevelni, hanem munkaerőt akar képezni, valamilyen idegen szempontnak engedelmesskedni.

Jelenleg az európai egyetem eszméje saját kultúrája ellenében hat. Ezáltal az a veszély is előállhat, hogy az egyetem nem tudja megnagyarázni, miért is van rá szükség, hiszen az, hogy „piacképes tudást” nyújtson, megvalósíthatatlan – az egyetem nem erre szolgál. Nagyobb vállalkozások sokkal hatékonyabban meg fogják oldani „a piacképes” munkaerő képzését.

Egy ideje a nyugati kultúra egyetemei felismerték, hogy kultúránk, amelynek egyetemeink is részei, nem korlátozható egy vagy két dimenzióra, különösen nem a tudás egyetlen koncepciójára, az empirikus, logikai érvelésen alapuló, problémamegoldó, kizárólag jövőorientált szemléletére.

A jelenlegi gazdasági válság ráirányította a figyelmet arra, hogy a társadalomtudományok, közöttük kiemelt helyen a közgazdaságtudomány, se előrelátni, se megakadályozni nem tudták a válságot. Ennek erős presztízsveszteség lesz a következménye. Ennél azonban fontosabb, hogy egész kultúránk tűnik fel más színben. Újra fel kell tenni a kérdést: mi a célja a társadalomtudományi egyetemi képzésnek? Vajon nem az az egyik baj, hogy a társadalomtudományok – óriási erőfeszítéseket téve, hogy természettudányszerűvé váljanak – elszakadtak attól a társadalmi közegtől, amelyet hivatásuknál fogva meg akarnak ismerni? Miközben kiderült, hogy a társadalomtudományok nem tudnak úgy előre jelezni, mint a természettudományok. Nem az a másik baj, hogy a társadalomtudományok elszakadtak attól a kultúrától, amelyből kinőttek, s kívülről kívánják szemlélni azt, hogy végül az értékmentesség nevében ellene is forduljanak?

Túl kultúránk vergődésén, bizonytalanná vált a nyugati egyetem eszméje, célja és a tudás haszna. Ez súlyos veszély, főként azért, mert az egyetemmel nem foglalkozók előbb-utóbb megkérdőjelezzik az intézmény létjogosultságát jelenlegi formájában. A legnehezebben védhető helyzetben a társadalomtudományi képzés van, amely megtagadta az embertudományokat, viszont nem vált természettudományos mércével mérhető tudománnyá.

Ezért a társadalomtudományoknak újra bizonyítaniuk kell létjogosultságukat: meg kell tudniuk mondani, hogy mi a céljuk, és mi az ahhoz vezető út. Először is újra kell értelmezniük a viszonyukat a társadalomhoz; másodsor ahhoz a kultúrához, amelyből táplálkoznak. Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassák, először egy ezt megelőző kérdést kell eldönteni: milyen a viszonya az adott egyetemnek – esetünkben a társadalomtudományokat oktató magyar egyetemeknek – az egyetemességhez, vagy ahogy mostanában fogalmazzuk, a globalizációhoz.

Ha a tudásnak a kultúra csak mellékkörülménye, akkor a társadalomtudományok kinyilvánított célja nem lehet egyéb, mint hogy előbb-utóbb kizárólag angol, kínai vagy bármilyen világnyelven oktassanak, túlnyomóan a módszertani kérdésekre összpontosítsanak, hallgatólagos céljuk pedig az lesz, hogy hozzájáruljanak egy világállam vagy világtársadalom kialakulásához. Ilyen egyetem már van Budapesten, ez a Közép-európai Egyetem. Ebben az esetben a hallgató „megmunkálendő” tárgy, kulturálisan semleges vagy kultúra nélküli lény, akinek nem lehet más célja, mint elhelyezkedni a világ valamely pontján. Az egyetem ebben az esetben kizárólag szolgáltató, egy lesz a társadalom intézményei közül, sajátossága a módszeresség hangsúlyozásában áll, még csak nem is a tudásban vagy a „fegyelmzett” gondolkodásban („diszciplína”).

A módszertani egyetemnek nincs szüksége eszméire, legfeljebb az egyetem eszméjének módszertanára. Ha viszont a fenti kérdésre valaki úgy válaszol, hogy az egyetem eszméje szorosan összefügg az európai kultúrával, amelyből kialakult, akkor fontos, hogy az oktatás figyelembe vegyen eszményeket és azt a nyelvet is, esetünkben a magyar nyelvet, amelyen megszületett.

Miért fontos ez? Először is minden ember közösségek sokaságán kapcsolódik az emberiséghez. Ennek egyik fontos része az egyetem. Azt valamilyen módon fenn kell tartani: az államnak van ebben szerepe és az egyetem gazdálkodásának. A globalizáció egyetlen egyetemet sem alapított, nem tart fenn. Azt csak valamilyen eszményeket követő közösség képes fenntartani – ez nem pénz kérdése, hanem a szellem erejéé és az elkötelezettségé. A mi kultúránk alapja a szabadság, ebben fogant az európai ember eszménye, az európai állampolgár politikai eszméje és a tudomány egyetemes mércéje. A társadalomtudományoknak vissza kell térniük saját kultúrájuk és a kultúra társadal-

*Szabad embert neveljünk,
vagy munkaerőt képezzünk
egyetemeinken?*

Új szél

*Alig vezették be, máris több jele van
annak, hogy a bolognai rendszert nem
fogadják el az egyetemi hallgatók.
Hamarosan ki fog derülni, hogy
a munkaerőpiac sem tud mit kezdeni
a hároméves képzésben végzett BA-s
hallgatókkal. Talán itt lenne az ideje,
hogy az egyetemeken is
elgondolkodjanak azon a kérdésen,
amely az utóbbi idők szakmai és politikai
vitáin is mintha háttérbe szorult volna:
mi az egyetem eszméje?*

SZERÉNYI GÁBOR RAJZA

mainak a vizsgálatához és megértéséhez. A mi európai kultúránk legfőbb eszménye a lét és a létező tanulmányozása, a különbségek megértése (gondolkodásra nevelés), a kritikus-szeptikus gondolkodás, a gondolatok szabad áramlása és a tudás összekapcsolása az erkölcsi kérdésekkel. Mert a tudás nem születhet meg, nem maradhat fenn, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy az is erősíti vagy gyengíti az emberek közötti viszonyokat – ami erkölcsi kérdéseket vet fel minden pillanatban. A tudás csak akkor tudás, ha mással is megosztjuk, ha a kialakításában minél többen veszünk részt. Ez viszont azt jelenti, hogy a tudás keletkezésének módja valójában irányított beszélgetés tanár és hallgató között: a tudás abban a pillanatban holttá válik, ha „át akarjuk adni”. A tanár és diák közötti viszony a szülő-gyerek kapcsolat után a második legfontosabb erkölcsi viszony, ezt követi a politikai vezetők és vezetettek közötti kapcsolat. Mindhárom lényege a bizalom kialakítása, a tudást csak a bizalom és a kiérdemelt tekintély növeli – az valójában bonyolult viszonyrendszer következménye. Ez nem új, csak a felejtés és más célok kergetése miatt elhalványult felismerés; ez valójában kultúránk lényege.

A szabadságra való nevelés eredeti formája a „szabad művészetekre” (liberal arts) való nevelés, amely az utóbbi években újra erősödő hangsúlyt kapott az európai egyetemeken, különösen a társadalomtudományi képzésben. Különböző arányokban, de az összes magyar egyetemnek fontolóra kellene vennie, hogy képzéseiket a szabad tudományokra alapítsák: tűzzék ki

célul a liberal artsra alapított képzést, vagyis a filozófia, a történelem, a retorika, a matematika, esetleg a teológia, a zene és a természettudományok problémái jelenjenek meg a képzésben, vagy ha már jelen vannak, kapjanak új hangsúlyt. Legnagyobb hangsúllyal a társadalomtudományi képzésben kellene figyelembe venni a szabad tudományokat. Ennek az oktatásnak célja volna, hogy a hallgatók képesek legyenek megérteni, mekkora, milyen jellegű is az a problémahalmaz, amelynek a szaktudósai kívánnak lenni. A hallgató személyiségének alakítása nélkül reménytelen a tudás tölcseiről beletöltése a fejekbe – ráadásul hit, meggyőződés nélkül még ez utóbbi sem következik be.

Van egy súlyos, bár rejtett összefüggés az egyetem szabad ember nevelésére tett erőfeszítéseinek lankadása és bizonyos politikai következmények között. A természettudományok sajátos utat jártak be az elmúlt évszázadokban az európai kultúrában. Kezdetben fokozatosan felszámolták a természet (fizikai világ) „metafizikai” szemléletét, ezzel az egész megértésére törekvő filozófiát és általában a bölcsészeti másodlagosnak nyilvánították. Majd, amikor kiderült, hogy a természet titkának megértése egyenlő a lét titkának megértésével, egyre apróbb kutatási területeket állapítottak meg, elkezdődött a specializáció. Nem vették észre, hogy az ok, amiért a metafizikát kiutasították a tudomány területéről, a specializáció képében őket is rabul ejtette: ahogy a metafizika a lét titkát vizsgálta, a modern természettudomány szintén ezt a célt követve, a specializációt ugyanolyan kizárólagosnak fogadta el, mint a régiek a metafizikát. Fel kellene ismerniük a specializáció papjainak, hogy nincs egyetlen emberi eszköz sem, amellyel tudásunk korlátait át tudnánk hágni.

Aki túl korán specializálódik, az valójában eltolja magát az európai egyetem eszméjét. A tudás csak a korlátok folytonos tudatában értelmes fogalom. Miközben az abszolút tudás elérhetetlen, az erre való oktanlanság törekvés politikailag zsarnoki következményekkel járhat. Erről szólt a XX. század történelme. Ha a társadalomtudományok nem a valóságos társadalmak kérdéseivel foglalkoznak, hanem valamilyen elvont formalizmus rabjaivá válnak, akkor nem a haladást, hanem a látens vagy nyílt zsarnokságot fogják szolgálni – ez pedig ellentétes kultúránk céljával és az európai egyetem eszméjével. A túlzásba vitt társadalomtudományos specializáció azonkívül, hogy elveti a célját, a társadalomról folytatott racionális párbeszéd egyetemes nyelvét is szétzúrdeli, így megszünteti a társadalomról kialakított közös racionális nyelvet. Nem fogunk szót érteni a társadalomról alkotott fogalmak értelmezésében. Ennek pedig politikai következményei voltak és lesznek: a közös nyelv hiánya növeli a kizárólagos hatalom utáni vágyat és kényszert, amelyet mi magunk alakítottunk ki – megint csak szemben kultúránk szabadságesezméjével. Ha nem lehet racionális nyelvet kialakítani, és így meggyőzni másokat, akkor egyedül a hatalmi kényszer alkalmazása marad az akarat érvényesítésére.

Fokozatosra van szükség, hogy a tapasztalatok alapján módosítani lehessen az elképzeléseken, ha kell. Nem reformra, hanem új szélre van szükség, hogy az egyetem hajójának vitorlája ismét dagadhatson.

Praktikusan ez azt jelenti, hogy filozófiát, teológiát, matematikát, politikai bölcséleket kell tanulni/tanítani, mielőtt szaktudományos – közgazdasági, szociológiai, kommunikációs, politikatudományi – pályára lép valaki. Meg kell teremteni az

egyetem eszméjével összhangban, hogy a letehetősebb hallgatók, akik például tudományos diákköri (TDK-, OTDK-) helyezettek, automatikusan jelentős támogatást kapjanak külföldi tanulmányokra. Az anyagi lehetőségek bővítésével pedig olyan diákokat is be kellene vonni ebbe a lehetőségbe, akik – mondjuk – 4,5 feletti átlagot érnek el tartósan. A szellem szabadsága vitákon, a különbségek megtagasztalásán és feldolgozásán, valamint a döntések erkölcsi tartalmának bemutatásán keresztül alakulhat ki. Ehhez külföldön való hosszabb tartózkodásra van szükség.

Mesterséges és káros szembeállítani a társadalomtudományokat egymással. A közgazdaságtudomány semmivel sem „felettebb” vagy „hasznosabb”, mint a többi társadalomtudomány, ráadásul, ha kultúránk alapjait nézzük, akkor a filozófia és a teológia minden tudásnak az alapja. Meg kell értenünk, hogy az európai kultúra abban különbözik más kultúrák tudáskézelésétől, hogy a filozófiának és a teológiának önálló szerepet juttatott. Ezek semmilyen más kultúrában nem kristályosodtak ki önálló, a valósággal szembeállított tudásterületté: más kultúrákban a filozófia nem vált szaktudománnyá, eredetileg nem voltak tanszékei. Ha ezt nem értjük, akkor előbb-utóbb más kultúrák logikáját fogjuk követni. Arról nem is beszélve, hogy a magyar nyelv elsorvadhat, mert a globális szemlélet öve alatt valamilyen más kultúra fogja átvenni az irányítást, mert minden kultúrában, minden időben mindig voltak irányítók, vezetők és irányítottak, illetve vezetettek. Ebből nem következik, hogy az egyetemeknek ne kellene szélesíteniük nemzetközi kapcsolataikat, ne kellene bővíteniük a hallgatók és oktatók cseréjét. Éppen ellenkezőleg, az egyetem, az universitas eszméje eleve magában foglalja azt a szemléletet, amelyet ma globalizációnak nevezünk. A tudás, a tudomány egyetemes, de nem kultúrafüggetlen, mert minden tudásnak erkölcsi, politikai, hatalmi összetevői is vannak.

S ezzel elérkeztünk az egyetem eszményének további fontos, ha nem a legfontosabb kérdéséhez. Minél jobb az egyetem, annál valószínűbb, hogy onnan fognak kikerülni az adott közösség vezetői. Az egyetem legfőbb funkciója a következő generációk vezetői elitének a kinevelése. Magyarországon a most véget érni látszó korszakban a Budapesti Corvinus Egyetem és az ELTE volt képes ezt a feladatát ellátni. Ezután azonban e két egyetem is elveszítheti ezt az előnyt, s az úrt vagy külföldről fogják betölteni, vagy sehonnan, így Magyarország elitutánpótlása elsorvadhat. Hogy ezt a veszélyt elkerüljük, váltani kell, meg kell érteni, hogy a vezetés tudománya, amely része az egyetem eszméjének, sokoldalú megalapozást, rálátást, szemléletmódot kell hogy magában foglaljon. Modern körülmények között abból lesz jó vezető, aki több társadalomtudományi szempontot képes megérteni, s nem kívánja egyiket sem abszolutizálni – vége van a közgazdaságtudomány mindenhatóságába vetett hitnek. Egy vezetőnek emellett politikatudományi, szociológiai, pszichológiai tudással és belátóképességgel kell bírnia.

Újra össze kell kapcsolni a tudást és a morált. Kultúránk belső kritikusi lassan már 100-150 éve mondják, hogy az európai ember nem azért van ilyen szabályok erkölcsi szabályokat szeg meg, hanem mert tagadja az ilyen szabályok igazolható létezését. Ilyen még egyetlen kultúrában sem fordult elő. Oktatási rendszerünk tovább fog hanyatlani, ha az egyetem eszméjét nem vesszük komolyan. Fel kell oldani a modern szabadság korlátatlansága és a kultúra korlátozottsága közti feszültséget. Ahogy Martha C. Nussbaum fogalmazott: „Az oktatás annyiban »szabad«, amennyiben felszabadítja az értelmet a megszokás és a megszokott fogságából, és olyan embereket nevel, akik az egész világ polgárait képesek érzékenyen és éberlen élni.” De ehhez előbb a saját közösségünket és kultúránkat kell szolgálnia a nevelésnek és oktatásnak. Nem valami újat kell kitalálni, hanem a létezés rendjéből fakadó sorrendet kell tiszteltben tartani.